

**КРИМІНОЛОГІЧНА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
КОРУПЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ПРОЯВУ
ТА КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО ДІЯННЯ****CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-LAW CHARACTERISTICS
OF CORRUPTION AS A SOCIALLY DANGEROUS PHENOMENON
AND A CRIMINALLY PUNISHABLE ACT**

Стаття присвячена комплексному дослідженню кримінологічної та кримінально-правової характеристики корупції як соціально небезпечного прояву та кримінально караного діяння. Актуальність дослідження зумовлена термінологічною неоднозначністю, що зберігається у вітчизняній науці щодо співвідношення понять «корупція», «корупційне правопорушення» та «корупційний злочин», а також потребою постійного оновлення кримінологічної характеристики цього явища з огляду на динамічну трансформацію форм корупційної поведінки, зокрема в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. У статті проаналізовано доктринальні підходи до розуміння сутності корупції, зокрема наукове визначення, за яким корупція постає як складне соціальне явище, що виникає внаслідок протиправного використання уповноваженими особами наданих їм повноважень з метою одержання неправомірної вигоди. Здійснено порівняльний аналіз легальних визначень корупції, закріплених у Законі України «Про запобігання корупції» 2014 р. та попередньому Законі України «Про заходи запобігання і протидії корупції» 2011 р., що дало змогу простежити еволюцію законодавчого підходу від переважно репресивно-каральної моделі до комплексної системи превентивних заходів. Розкрито міжнародно-правовий вимір розуміння корупції, закріплений Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції, яка визначає широке коло корупційних діянь, що підлягають криміналізації державами-учасницями. Здійснено кримінологічну характеристику корупції, виокремлено рівні її прояву – побутовий, діловий та політичний (елітарний), а також систематизовано детермінанти корупційної поведінки за групами: економічні, організаційно-управлінські, правові та морально-психологічні. Проведено кримінально-правовий аналіз корупційних діянь, у межах якого розмежовано поняття корупції як соціального явища, корупційного правопорушення та правопорушення, пов'язаного з корупцією, що систематизовано у вигляді узагальненої таблиці. Визначено коло суб'єктів корупційних правопорушень та охарактеризовано специфічні ознаки кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь, зокрема відсутність традиційного потерпілого та високий рівень латентності. Проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правової протидії корупції, зокрема підходи держав – членів Організації економічного співробітництва та розвитку до криміналізації підкупу іноземних посадових осіб, а також інститут криміналізації незаконного збагачення. Окрему увагу приділено особливостям протидії корупції в умовах воєнного стану, зокрема специфічним корупційним ризикам, пов'язаним із функціонуванням оборонного сектору та відбудовних програм. Зроблено висновок про те, що ефективна протидія корупції можлива лише за умови комплексного поєднання кримінально-правових, кримінологічних та превентивних засобів впливу на це явище.

Ключові слова: *корупція, кримінологічна характеристика, кримінально-правова характеристика, корупційне правопорушення, корупційний злочин, детермінанти корупції, незаконне збагачення, антикорупційне законодавство, воєнний стан, протидія корупції.*

The article is devoted to a comprehensive study of the criminological and criminal-legal characteristics of corruption as a socially dangerous phenomenon and a criminally punishable act. The relevance of the study is determined by the terminological ambiguity that persists in domestic legal science regarding the correlation between the concepts of "corruption," "corruption offense," and "corruption-related crime," as well as by the need for constant updating of the criminological characteristics of this phenomenon given the dynamic transformation of forms of corrupt behavior, in particular under conditions of full-scale armed aggression against Ukraine. The article analyzes doctrinal approaches to understanding the essence of corruption, in particular the scholarly definition according to which corruption appears as a complex social phenomenon arising from the unlawful use by authorized persons of the powers granted to them for the purpose of obtaining an unlawful benefit. A comparative analysis of the legal definitions of corruption enshrined in the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" of 2014 and the previous Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Counteraction to Corruption" of 2011 was carried out, which made it possible to trace the evolution of the legislative approach from a predominantly repressive-punitive model to a comprehensive system of preventive measures. The international legal dimension of understanding corruption, enshrined in the United Nations Convention against Corruption, which defines a broad range of corrupt acts subject to criminalization by states parties, is disclosed. A criminological characterization of corruption is provided, distinguishing levels of its manifestation – everyday, business, and political (elite) – and systematizing the determinants of corrupt behavior into groups: economic, organizational-managerial, legal, and moral-psychological. A criminal-legal analysis of corrupt acts is conducted, within which the concepts of corruption as a social phenomenon, corruption offense, and corruption-related offense are distinguished, systematized in the form of a generalized table. The range of subjects of corruption offenses is determined, and the specific features of the criminal-legal qualification of relevant acts are characterized, in particular the absence of a traditional victim and a high level of latency. Foreign experience in criminal-legal counteraction to corruption is analyzed, in particular the approaches of member states of the Organisation for Economic Co-operation and Development to criminalizing the bribery of foreign public officials, as well as the institution of criminalizing illicit enrichment. Particular attention is paid to the peculiarities of counteracting corruption under martial law, in particular the specific corruption risks associated with the functioning of the defense sector and reconstruction programs. It is concluded that effective counteraction to corruption is possible only under the condition of a comprehensive combination of criminal-legal, criminological, and preventive means of influencing this phenomenon.

Key words: *corruption, criminological characteristics, criminal-legal characteristics, corruption offense, corruption-related crime, determinants of corruption, illicit enrichment, anti-corruption legislation, martial law, counteraction to corruption.*

Вступ. Корупція як соціальне явище супроводжує розвиток державності практично від моменту виникнення перших форм публічної влади, водночас масштаби, форми прояву та ступінь суспільної небезпечності корупційних діянь суттєво трансформувалися залежно від конкретно-історичних умов розвитку суспільства. У сучасних умовах корупція перетворилася на системний чинник, що деформує нормальне функціонування державного апарату, підриває принципи верховенства права та завдає відчутної шкоди економічній безпеці держави. Для України проблематика протидії корупції набуває особливої гостроти з огляду на євроінтеграційні зобов'язання держави, необхідність відновлення довіри міжнародних партнерів в умовах отримання масштабної фінансової та військово-технічної допомоги, а також специфічні корупційні ризики, породжені функціонуванням оборонного сектору й відбудовних процесів у період повномасштабної збройної агресії.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці українських науковців. Комплексний аналіз теоретико-методологічних засад дослідження корупції здійснено авторським колективом під керівництвом І. О. Ревак [4], у якому систематизовано наукові підходи до розуміння сутності цього явища. Питання співвідношення наукових та легальних підходів до тлумачення поняття корупції висвітлено Л. Г. Удовикою та І. О. Калугіною [9]. Міжнародний досвід протидії корупційним проявам проаналізовано М. П. Пихтіним [5], тоді як особливості

діяльності уповноважених з антикорупційної діяльності в умовах воєнного стану розкрито Н. В. Сметаніною [8]. Зарубіжний досвід запобігання корупції узагальнено Г. С. Бугою [1]. Нормативну основу дослідження становлять Закони України «Про запобігання корупції» [6] та «Про засади запобігання і протидії корупції» [7], а також Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [2]. Використано також аналітичні матеріали Організації економічного співробітництва та розвитку [10] і матеріали Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України щодо соціально-правового виміру корупції в Україні [3].

Метою статті є комплексне дослідження кримінологічної та кримінально-правової характеристики корупції як соціально небезпечного прояву та кримінально караного діяння, визначення її сутнісних ознак, класифікаційних критеріїв та особливостей юридичної кваліфікації відповідних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення поняття «корупція» залишається однією з дискусійних у вітчизняній правовій науці, оскільки це явище має комплексний, багатоаспектний характер і водночас є предметом дослідження кількох галузей наукового знання – кримінології, кримінального права, адміністративного права, політології та соціології. Авторський колектив під керівництвом І. О. Ревак визначає корупцію як складне соціальне явище, що виникає внаслідок протиправного використання особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданих їм повноважень з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб [4]. Таке визначення підкреслює подвійну природу корупції: з одного боку, це відхилення від встановлених правових і морально-етичних стандартів поведінки посадової особи, з іншого – це завжди певна форма зловживання довірою, наданою суспільством представникам публічної влади.

Л. Г. Удовика та І. О. Калугіна, аналізуючи співвідношення наукових підходів та легально-го тлумачення поняття корупції, звертають увагу на те, що законодавче визначення цього явища має переважно формально-юридичний характер і зорієнтоване насамперед на потреби правозастосовної практики, тоді як наукові підходи охоплюють ширший спектр соціальних, економічних та психологічних аспектів корупційної поведінки [9]. Це спостереження є принципово важливим, оскільки саме розбіжність між доктринальним і легальним розумінням корупції нерідко породжує складнощі у кваліфікації конкретних діянь як корупційних правопорушень.

Легальне визначення корупції закріплено у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якого корупцією визнається використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка чи пропозиція неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [6]. Наведене визначення охоплює як активну (надання, пропозиція, обіцянка неправомірної вигоди), так і пасивну (одержання, прийняття обіцянки чи пропозиції) форми корупційної поведінки, що відповідає загальновизнаним міжнародним стандартам у цій сфері.

Слід зазначити, що попереднє законодавче регулювання, закріплене в Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 2011 р., містило дещо іншу редакцію відповідного визначення, зокрема інакше окреслювало коло суб'єктів корупційних правопорушень та перелік форм неправомірної вигоди [7]. Порівняльний аналіз цих двох нормативних актів дає змогу простежити еволюцію законодавчого підходу до розуміння корупції: від переважно репресивно-каральної моделі до комплексної системи запобіжних, превентивних та контрольних заходів, доповнених інструментами моніторингу способу життя посадових осіб та декларування доходів.

Міжнародно-правовий вимір розуміння корупції закріплено в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікованій Україною в 2006 р., яка визначає широке коло корупційних діянь, що підлягають криміналізації державами-учасницями, включно з підкупом національних та іноземних посадових осіб, розкраданням, зловживанням впливом, незаконним збагаченням, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та перешкоджанням здійсненню правосуддя [2]. Ця Конвенція стала концептуальним орієнтиром для гармонізації національного антикорупційного законодавства держав-учасниць, зокрема й України, з міжнародними стандартами.

Аналітичні матеріали Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України щодо соціально-правового виміру корупції в Україні констатують, що корупція справляє деструктивний вплив практично на всі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, політичну

та правову, підриваючи принцип рівності громадян перед законом та знижуючи ефективність державного управління [3]. Особливої суспільної небезпечності корупція набуває в державному секторі, оскільки саме тут вона безпосередньо позначається на якості надання публічних послуг, розподілі бюджетних коштів та реалізації державних програм.

Структурний аналіз корупційних проявів дає змогу виокремити кілька рівнів корупції за критерієм масштабу завданої шкоди. Побутова корупція охоплює дрібні корупційні контакти між пересічними громадянами та представниками влади при отриманні адміністративних послуг, медичної допомоги чи освітніх послуг. Ділова корупція виникає у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання та контролюючими органами, зокрема у сферах оподаткування, ліцензування та державних закупівель. Політична (елітарна) корупція, яка є найбільш суспільно небезпечною формою цього явища, пов'язана зі зловживаннями на найвищому рівні державної влади та здатна спричиняти системні викривлення державної політики на користь вузьких груп інтересів.

Детермінанти корупційної поведінки традиційно поділяють на кілька груп. Економічні детермінанти охоплюють низький рівень оплати праці державних службовців, майнову нерівність у суспільстві та наявність значного тіньового сектору економіки. Організаційно-управлінські детермінанти пов'язані з надмірною регуляторною складністю адміністративних процедур, дискреційними повноваженнями посадових осіб та недостатньою прозорістю прийняття управлінських рішень. Правові детермінанти охоплюють недосконалість законодавства, наявність правових прогалин і колізій, що створюють підстави для довільного тлумачення нормативних приписів. Морально-психологічні детермінанти пов'язані з поширенням у суспільній свідомості толерантного ставлення до корупційних проявів, що зумовлює високий рівень суспільної терпимості до так званої «побутової» корупції.

М. П. Пихтін, аналізуючи міжнародний досвід протидії корупційним проявам, наголошує, що ефективна кримінологічна протидія корупції можлива лише за умови комплексного врахування всієї сукупності детермінант цього явища, оскільки застосування виключно репресивних кримінально-правових засобів без усунення першопричин корупційної поведінки не здатне забезпечити сталого зниження рівня корупції в суспільстві [5]. Це положення узгоджується із загальноновизнаним у кримінологічній науці принципом комплексності запобіжної діяльності, згідно з яким ефективна протидія будь-якому виду злочинності потребує поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів впливу.

Кримінально-правова характеристика корупції передбачає аналіз юридичної конструкції відповідних складів правопорушень, визначення кола суб'єктів корупційної відповідальності та розмежування корупційних кримінальних правопорушень від суміжних категорій. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», корупційним правопорушенням визнається діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [6]. При цьому законодавство розмежує власне корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, тобто діяння, що не містять ознак корупції, але порушують встановлені цим Законом вимоги, заборони й обмеження, вчинені особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону.

Аналіз наведеної класифікації засвідчує, що законодавець послідовно розмежує три взаємопов'язані, проте не тотожні категорії: корупцію як соціальне явище, корупційне правопорушення як юридичну форму його прояву та корупційний злочин як найбільш суспільно небезпечний різновид корупційного правопорушення, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Таке розмежування має принципове значення для правозастосовної практики, оскільки дає змогу диференціювати заходи правового реагування залежно від ступеня суспільної небезпечності конкретного діяння.

Суб'єктами корупційних правопорушень відповідно до чинного законодавства визнається широке коло осіб, до якого належать особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, посадові особи юридичних осіб публічного права, посадові особи іноземних держав, а також особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Таке широке коло суб'єктів відображає загальносвітову тенденцію до розширення предметної сфери антикорупційного регулювання, яка вже не обмежується виключно державним сектором, а поширюється й на приватноправові відносини, зокрема у контексті протидії комерційному підкупу.

Кримінально-правова кваліфікація корупційних діянь ускладнюється низкою специфічних ознак, притаманних цій категорії злочинів. По-перше, корупційні злочини, як правило,

вчиняються за взаємної згоди обох сторін корупційного контакту, що зумовлює відсутність традиційного потерпілого, зацікавленого у зверненні до правоохоронних органів, а отже – значну латентність цієї категорії злочинності. По-друге, значна частина корупційних схем має складну, багатоступеневу структуру, що потребує застосування спеціальних методів документування, включно з фінансовим аналізом, оперативнотехнічними заходами та міжнародною правовою допомогою у справах, пов'язаних із транскордонним рухом активів. По-третє, суб'єктивна сторона корупційних злочинів характеризується прямим умислом та корисливим або іншим особистим мотивом, що потребує ретельного доказування у кожному конкретному випадку.

Порівняльний аналіз зарубіжного законодавства засвідчує суттєву варіативність підходів до кримінально-правової регламентації відповідальності за корупційні діяння. Г. С. Буга, узагальнюючи досвід зарубіжних держав у сфері запобігання корупції, звертає увагу на те, що держави з найбільш ефективними системами протидії корупції, як правило, поєднують жорсткі кримінально-правові санкції за корупційні злочини з розвинутою системою превентивних та контрольних механізмів, зокрема обов'язковим декларуванням доходів, конфіскацією незаконно набутих активів та широкими повноваженнями спеціалізованих антикорупційних органів [1].

Показовим прикладом є законодавство держав – членів Організації економічного співробітництва та розвитку, аналітичні матеріали якої свідчать про послідовну політику криміналізації підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних операціях, що стало відповіддю на визнання транснаціонального характеру сучасної корупційної злочинності та її тісного зв'язку з міжнародною торгівлею [10]. Конвенція ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях зобов'язує держави-учасниці встановлювати кримінальну відповідальність не лише за одержання неправомірної вигоди, а й за її надання іноземним посадовим особам з метою отримання чи збереження ділової переваги, що суттєво розширює традиційне розуміння суб'єктного складу корупційних злочинів.

Важливим елементом міжнародно-правового регулювання протидії корупції є положення Конвенції ООН проти корупції щодо криміналізації незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати [2]. Слід зазначити, що імплементація цього інституту в національні правові системи різних держав відбувається неоднаково, оскільки в окремих правових традиціях, зокрема заснованих на принципі презумпції невинуватості в його класичному розумінні, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення викликає дискусії щодо конституційності відповідного розподілу тягаря доказування між обвинуваченням і захистом.

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила формування принципово нових викликів у сфері протидії корупції, пов'язаних насамперед зі значним зростанням обсягів бюджетного фінансування оборонного сектору, міжнародної фінансової допомоги та відбудовних програм. Н. В. Сметаніна, аналізуючи сучасні виклики у діяльності уповноважених з антикорупційної діяльності в умовах воєнного стану, обґрунтовано зазначає, що воєнний стан створює специфічне середовище підвищених корупційних ризиків, зумовлене послабленням окремих контрольних процедур з метою оперативного забезпечення потреб оборони, водночас наголошуючи на неприпустимості повного згортання антикорупційного контролю навіть в умовах збройного конфлікту [8].

Специфіка кримінологічної характеристики корупції в умовах воєнного стану полягає в трансформації традиційних форм корупційних проявів. Якщо в мирний час найбільш поширеними є корупційні прояви у сферах державних закупівель, земельних відносин та надання адміністративних послуг, то в умовах збройного конфлікту зростає питома вага корупційних правопорушень, пов'язаних із закупівлею товарів військового призначення, розподілом гуманітарної допомоги, наданням статусу учасника бойових дій та виплатою відповідних соціальних гарантій. Латентність такої корупції додатково посилюється обмеженням доступом громадськості та засобів масової інформації до інформації, що становить державну таємницю або належить до відомостей з обмеженим доступом у сфері оборони.

Водночас саме в умовах воєнного стану особливого значення набуває послідовна реалізація міжнародних зобов'язань України у сфері протидії корупції, закріплених Конвенцією ООН проти корупції [2], оскільки збереження ефективної антикорупційної інфраструктури є однією з ключових умов подальшої фінансової підтримки України з боку міжнародних партнерів та успішного просування євроінтеграційного курсу держави.

Висновки. Проведене дослідження кримінологічної та кримінально-правової характеристики корупції як соціально небезпечного прояву та кримінально караного діяння дає підстави

для формулювання низки узагальнених наукових висновків, що мають як теоретичне, так і прикладне значення для подальшого вдосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства та правозастосовної практики.

Насамперед встановлено, що корупція є багатоаспектним соціально-правовим явищем, комплексне розуміння якого потребує чіткого розмежування наукового (доктринального) та легального (нормативного) підходів. Аналіз наукових джерел засвідчив, що доктринальне тлумачення корупції, зокрема запропоноване авторським колективом під керівництвом І. О. Рєвак, охоплює ширший спектр соціальних, економічних, психологічних та управлінських аспектів цього явища, аніж формально-юридичне визначення, закріплене в чинному законодавстві [4]. Водночас дослідження Л. Г. Удовики та І. О. Калугіної переконливо довело, що розбіжність між науковим і легальним розумінням корупції не є суто термінологічною проблемою, а має суттєві практичні наслідки, оскільки саме легальне визначення слугує безпосередньою підставою для кваліфікації конкретних діянь як корупційних правопорушень у правозастосовній діяльності [9]. Це зумовлює необхідність подальшого зближення наукового та нормативного дискурсів з метою забезпечення адекватності законодавчого регулювання реальним масштабам і формам прояву корупції в українському суспільстві.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що ефективна протидія корупції як соціально небезпечному прояву та кримінально караному діянню можлива лише за умови системного, комплексного поєднання кримінально-правових, кримінологічних та превентивних засобів впливу на це явище, а також послідовного вдосконалення законодавчого визначення відповідних понять з урахуванням динамічної трансформації форм корупційної поведінки. Подальші наукові дослідження в цьому напрямі доцільно зосередити на розробці уніфікованої методології кримінологічного вимірювання латентної корупції, поглибленому вивченні особливостей кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, а також на аналізі ефективності імплементації міжнародних стандартів криміналізації незаконного збагачення в національну правову систему України з урахуванням конституційних гарантій прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Буга Г. С. Досвід зарубіжних країн в боротьбі із запобігання корупції. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 149–152. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-1.29>.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : ратифікована Законом України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 49. Ст. 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
3. Корупція в Україні. Соціально-правовий вимір. Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/napriamy-dialnosti/144-yurydychni-konsultatsii/465-korupsiia-v-ukraini-sotsialno-pravovyi-vymir>.
4. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Рєвак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
5. Пихтін М. П. Міжнародний досвід протидії корупційним проявам. *Протидія корупції: європейський досвід та українські реалії* : тези міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 квіт. 2012 р.). Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 130–135.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>.
7. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07 квіт. 2011 р. № 3206-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 40. Ст. 404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
8. Сметаніна Н. В. Сучасні виклики у діяльності уповноважених з антикорупційної діяльності в умовах воєнного стану. *Кримінально-правова протидія корупції у воєнній та повоєнній Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 24 листоп. 2023 р.). Харків : Право, 2024. С. 190–193.
9. Удовика Л. Г., Калугіна І. О. Поняття корупції: наукові підходи та легальне тлумачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 67–71. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/13>.
10. Anti-corruption and integrity. OECD. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/anti-corruption-and-integrity.html>.

Дата першого надходження статті до видання: 09.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025